

доц. д-р РАЯ МАДГЕРОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", гр. БЛАГОЕВГРАД

**КЛЪСТЕРНАТА ИНТЕГРАЦИЯ – ВАЖЕН ФАКТОР ЗА ЕФЕКТИВНО
ФУНКЦИОНИРАНЕ
НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

**CLUSTER INTEGRATION – AN IMPORTANT FACTOR FOR EFFECTIVE FUNCTIONING
OF SMALL AND MIDDLE ENTERPRISES**

Assoc. Prof. Ph.D. RAYA MADGEROVA

SOUTH-WESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The contemporary economic processes necessitate integration of small and middle enterprises through forming of different unions amongst them. The cluster formations are nowadays form of cooperation. The establishment of clusters is important for the creation of innovative, high productivity and competitive small and middle business and for the steady regional and national development. The purpose of this paper is to examine the matter and principles of making clusters and to study the basic features of the cluster design.

Key Words: cluster, integration, small and middle enterprises, innovation, productivity, competitiveness.

ВЪВЕДЕНИЕ

Съвременните икономически процеси извеждат на преден план необходимостта от ефективен мениджмънт, който да допринася за нарастване на конкурентните преимущества на предприятията. Достигнатият етап в икономическото развитие на България и обективно проявяващата се в условията на глобализиращата се икономика потребност от висока конкурентоспособност налагат субектите на стопанската дейност да прилагат различни подходи и стратегии, водещи до укрепване на техните пазарни позиции. Този проблем е важен за малките и средните предприятия, главно поради техния характер и особености. Те разполагат с ограничени ресурси, производствени и пазарни възможности и в същото време на пазарите се конкурират с мощни и притежаващи значително по-големи ресурси и потенциал крупни фирми. В този смисъл е съществено значението на интегрирането на усилията на фирмите

от малкия бизнес чрез формирането на различни типове обединения между тях.

Производствените и пазарни възможности на малкия бизнес са определящи фактори при създаването на различни типове междуфирмени обединения. Съществуването на такива обединения и най-вече връзките и взаимоотношенията между фирмите в тях, насочени към интегрирани действия в името на общата кауза, водят до „постигането на синергичен ефект чрез обединените усилия на участниците и възможностите за по-нататъшен ръст на отделната фирма” [8]. Всяко едно от различните типове обединения (смесени предприятия, субконтракторни вериги, иновационни или производствени мрежи и др.), както показва предприемаческата практика в развитите страни и у нас, има своята значима роля и принос за развитието на малкия бизнес. На съвременния етап все по-често се говори за една нова за нашите условия форма на коопериране между фирмите, но не толкова нова за развитите страни, каквато е клъстерната формация. Този

тип формация от фирми със сходни интереси съдържа в себе си мощен потенциал и може да се разглежда като форма на интеграция, допринасяща за създаването на конкурентоспособни малки фирми с устойчиво развитие.

На основата на предвиждането, че бъдещето на малкия и средния бизнес и икономическото развитие (регионално и национално) са тясно свързани с клъстерната форма на междуфирмени обединения, целта на настоящата разработка е да разгледа същността, принципите на изграждането на клъстерите и характерните черти на този модел. Във връзка с това са направени проучвания и анализи на литературни източници с научно и приложно значение.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Световната практика потвърждава голямата роля и значение на клъстерите за развитието на икономиката. Според изследвания на Institute for Strategy and Competitiveness (Harvard Business School)) днес в света съществуват повече от 800 индустриални клъстера в 52 страни. В различни страни в Европейския съюз и в света съществуват както мегаклъстери, така и по-малки такива, които притежават висока конкурентна способност и силни пазарни позиции. В някои страни клъстерите се създават с активното участие на държавата – Дания, Швеция, Испания, Коста Рика и др. Така например, в Швеция клъстерите се развиват на основата на приетата Шведска национална програма за развитие на иновационните системи и клъстерите, в Испания е създадена Фондация за клъстерите и конкурентоспособността, имаща за цел повишаване конкурентната способност на регионалната икономика, в Нова Зеландия – Агенция за бизнес клъстери. Клъстерите са създадени и функционират в различни сектори на националното стопанство, както в развитите, така и в някои развиващи се страни. Например важна роля за подем в

телекомуникационната индустрия във Финландия има създаването на динамични телекомуникационни клъстери – такъв е клъстер „Нокия“, който има 70-80% от клъстерния експорт и е световен лидер в производството на мобилни телефони. В Калифорния съществена роля за развитието на винарската промишленост има създаденият винарски клъстер, в който се включват винопроизводители, лозари, доставчици, обезпечавачи услуги и институции, свързани с винарската промишленост. В Швейцария един от клъстерите е Швейцарският център за електроника и микротехника (CSEM), в Канада – Иновационният клъстер в Онтарио, в Колумбия – Колумбийска асоциация за производството на пластмасови изделия (Acoplasticos), която е вече растящ технологичен клъстер. Важно значение за икономическото развитие на Коста Рика имат създадените клъстери в туризма, фармацевтичната промишленост и особено клъстерът за електронна и информационна технология, в чиято основа е ИнТел. Клъстери са създадени в автомобилостроенето – Volvo, в туризма – в Италия, Франция, Испания, които на основата на винарската промишленост способстват за развитието на селския туризъм [11]. На съвременния етап с цел постигане на висока конкурентоспособност национални и регионални правителства в много европейски държави разработват политики за подкрепа образуването на индустриални клъстери, в които могат да се пораждат иновации.

В научната литература клъстерите се определят като географски концентрации от взаимосвързани фирми ([6]; [7]). Според дефиницията, направена от Institute for Strategy and Competitiveness (Harvard Business School), тези географски концентрации включват свързани помежду им компании, специализирани доставчици, доставчици на услуги и институции, които са представени в дадена държава или регион [11]. Най-

важната отличителна черта на клъстерите според редица изследователи, е че те способстват за увеличаването на конкурентоспособността и иновациите ([1], [3], [4], [5]). Според нас при дефинирането на клъстерите е необходимо да се направят някои уточнения, свързани с техния географски принцип на изграждане. Трябва да се има предвид, че клъстерните формации не винаги са концентрирани в една географска територия. Такива са например трансграничните клъстери. Много често дори в рамките на една страна субектите, включени в клъстера (предприятия, институции, организации) са разположени в различни географски региони. Без да оспорваме значението на географския подход по отношение локализацията на клъстерите, ние считаме, че решението за създаване на тези обединения се определя не винаги само от териториалната близост на фирмите или благоприятните икономически и други условия, а основно от вида и спецификата на производството, които могат да наложат необходимостта субекти от различни и дори отдалечени географски територии да се кооперират. Безспорно е, че съществуват клъстери, които са локализирани в един географски район, в които фирмите са взаимнообвързани на базата на ресурсите или на производството. Тези формации имат много важно местно значение за решаването на социално-икономическите проблеми на дадения регион. Едновременно с това обаче съществуват и клъстери с национално значение, чиито отделни субекти са локализирани в различни региони. В този смисъл определящият принцип за създаването на клъстерите е не географският, а икономическият, според който съществуващите стопански и други субекти се кооперират за осъществяване на взаимносвързани дейности с цел максимизиране на резултатите. От тази гледна точка клъстерната интеграция

създава условия за специализация на дейността на отделните субекти, обвързва ги на основата на взаимната зависимост между основните им дейности и способства за техния растеж общо и поотделно на основата на развитието на основния бизнес.

Проучванията и анализите на литературните източници дават възможност да се изведат някои от основните принципни положения, свързани с изграждането на клъстерите:

- важно условие за функционирането на клъстерите е наличието на систематични връзки между субектите в клъстера, които могат да се отнасят за производството (основно или съпътстващо), производствения процес, технологиите, иновациите, природните ресурси, квалификацията на персонала и каналите за дистрибуция. [7];

- отношенията между участниците в клъстера се изграждат на основата на вътрешната взаимозависимост [7];

- за създаването им е необходимо да съществува определено сходство между фирмите, което може да бъде по отношение на продуктите, технологиите, пазарните умения, природните ресурси, клиентите [7].

Според нашите анализи могат да се определят и следните допълнителни принципни постановки:

- производствените клъстери са обединения на стопански организации, изградени на икономически принцип, чрез чието функциониране се създават условия за развитие както на основния бизнес, така и на всички поддържащи го стопански дейности;

- клъстерите могат да се изграждат както от предприятия от един отрасъл или бранш, така и от фирми от различни сектори на националната икономика, чиито дейности и производства са взаимносвързани;

- в клъстерите могат да се включват различни организации и институции, като участието в тях на научно-изследователски центрове се явява важна необходимост за

осъществяването на иновативни разработки и внедряването им в стопанската практика, особено когато предприятията от клъстера нямат специализирани звена за научно-изследователска и развойна дейност;

➤ за формирането на клъстерите трябва да са налице мотиви и стимули, проявяващи се в самите предприятия – то се подчинява на определена изявена необходимост, свързана с производството и производствения процес, преодоляването на ресурсната ограниченост (включително и финансова), въвеждането на нови технологии, иновационните процеси, пазарната реализация (особено в глобалното пазарно пространство), квалификацията на персонала и др.;

➤ създаването на клъстерите е свързано и с проявлението на въздействия на макрониво – както икономически (глобализация на икономическите отношения и особено на пазарите, нарастване на конкуренцията в глобален мащаб), така и политически – свързани с променящия се модел на мислене и действия на национално и регионално равнище (какъвто модел показва Европейския съюз) по отношение на икономическото развитие, изразен в съответна икономическа политика;

➤ клъстерите се формират на принципа на доброволното и равноправното участие на предприятия, организации и институции.

Практиката разкрива, че клъстерните формации, първоначално изградени в промишлеността, все повече намират приложение и в други сектори на националната икономика – селското стопанство и свързаните с него промишлени производства, услугите, туризма и др. При това те се формират на основата както на хоризонталните, така и на вертикалните интеграционни връзки и отношения. С това се създават условия да се разширява мрежата от взаимосвързани организации, принадлежащи както към един, така и

към различни браншове и сектори и на тази основа да се формират условия за повишаване производителността на труда и конкурентната способност на произвежданите продукти.

Подходът на вертикалната клъстерна интеграция предоставя възможност за включването на различни организации и институции, свързани с клъстера процесно или технологично, или обезпечавачи неговата дейност с иновации, квалификация на персонала и подпомагащи ресурсното осигуряване и пазарната реализация на неговите продукти.

Утвърдено е становището, че клъстерите са структури, характерни за напредналите икономики ([5], [7]). Според Розенфелд клъстерите са свързани с държавната политика, иновациите, процесите и крайните продукти и доминират на пазарите във всяка държава с развита индустрия [7]. Те се дефинират като „съставен елемент от първостепенно значение за икономическото развитие” [5], който въздейства върху конкуренцията чрез увеличаване производителността на компаниите, базирани в района, определяне насоката и темпа на иновациите и чрез стимулиране създаването на нов бизнес в рамките на клъстера [4]. Едновременно с това обаче, не са малко и примерите в световната практика, показващи че клъстерите имат своето важно място и в развиващи се икономики, в които способстват най-активно за решаването на икономическите проблеми - Коста Рика, Колумбия и др.

Създаването на клъстери е продиктувано главно от нарастващите темпове на глобализация на икономиката и засилването на конкуренцията на международните пазари. В този смисъл необходимостта от изграждането на клъстери у нас, особено в сектора на малките и средни предприятия, може да се разглежда както от гледна точка на увеличаване на пазарните им възможности, така и от

гледна точка на големия потенциал, който притежава клъстерната формация за развитие на иновационните процеси, за повишаване производителността на труда и на тази основа за икономически растеж и нарастване на конкурентните преимущества на фирмите, а също и като важен фактор за устойчиво регионално и национално развитие.

Особено значение в настоящия момент има тяхната роля за развитие на иновационната дейност, дори нещо повече, те се разглеждат като „локомотив на иновациите“ [1]. В днешното общество и икономика научно-приложните изследвания и разработки и тяхното внедряване в практиката се определят като един от най-съществените елементи на цялостните действия, свързани с повишаването на конкурентната способност. В тази връзка Европейският съвет прие стратегическата цел до 2010 г. европейската икономика да стане най-конкурентната и динамична икономика в света, основана на знанието. Като се има предвид това, включването на малките и средните фирми в клъстерни формации има особено важно значение за внедряване на иновационните продукти. Необходимо е да се отчита, че в българската икономика, включително и в сектора на малките и средните предприятия, преобладават фирмите, чиято иновационна активност се заключава главно в закупуване на машини и оборудване. В по-малка степен тя е свързана с научно-изследователска и развойна дейност (НИРД), поради което тези предприятия значително изостават в това отношение в сравнение с фирмите в Европейския съюз. Така например, през 2003 г. само 1 от всеки 10 предприятия в страната с персонал над 9 души е въвело иновации (нов продукт или нов процес). Този резултат разкрива нисък дял на българските иновативни предприятия – приблизително една четвърт, в сравнение с тези от Европейския съюз [9].

Недостатъчната иновационна активност на българския малък и среден бизнес съответства на ниския дял на разходите за научни изследвания и технологични разработки в страната, приложими в дейността на предприятията – едва 20% от общите разходи за НИРД, докато в Европейския съюз тези разходи са 65% от всички разходи за тази дейност. Нещо повече, у нас делът на приложните изследвания, които имат съществено значение за развитието на иновативен бизнес, намалява непрекъснато – от 54,7 % през 1995 г. до 46,7 % през 2003 г. [9].

Същевременно е необходимо да се отчита и фактът, че за разлика от развитите страни, у нас научно-изследователската и развойна дейност е съсредоточена в научни организации и специализирани институти в публичния сектор и едва 27 % от нея се извършва в предприятията [10]. На основата на цитираните данни считаме, че днес е необходимо да се стимулира изграждането на клъстери между фирмите, научно-изследователските институти и университетите, в които да се насърчават иновациите в малкия и средния бизнес и с това да се укрепват неговите технологични възможности. Важна предпоставка за ефективността на такъв тип клъстери е създаването на условия за ефективно взаимодействие между научно-изследователските и университетски структури и бизнеса, при което да се трансферира новия знания, идеи и технологии, да се разработват нови продукти и да се разработват и прилагат стратегии за неговото развитие.

В своето определение за клъстерите Institute for Strategy and Competitiveness (Harvard Business School) посочва, че те възникват, защото способстват за увеличаване на производителността, с която компаниите се конкурират [11]. Изследванията на производителността на труда в българските малки и средни предприятия показват, че за периода 1999 – 2002 г. тя се е увеличила с 1,3 пъти. Това нарастване се дължи основно

на значителното инвестиране в дълготрайни материални активи. В частния сектор производителността е около средната за страната за всички размерни групи. Производителността нараства с увеличаване големината на предприятието – най-ниска е тя при микрофирмите - 3166 лв на база добавена стойност на един зает през 2002 г., а най-висока при средните фирми със заети лица от 100 до 249 – 6373 лв за същата година [10] *. Въз основа на цитираните данни считаме, че създаването на клъстерни обединения с участието на малки и средни фирми може да допринесе за увеличаване на производителността на труда в тях. Същевременно българските малки и средни предприятия, които имат за своя основна цел икономически растеж и висока конкурентна способност е необходимо да отчитат, че една от формулите за успешен бизнес е създаването на високопроизводителни и иновативни клъстери.

Формирането на клъстерни и други типове обединения в средата на малкия бизнес би следвало да се разглежда в тясна връзка с неговата особена социално-икономическа роля и значение и все по-силно проявяващата се необходимост от запазване на позициите и ролята му и след присъединяването на България към Европейския съюз, когато се очаква дейността му да бъде съпроводена със сериозни затруднения.

Понастоящем българските малки и средни предприятия надвишават 99% от всички предприятия в страната, създават 34,2% от добавената стойност и осигуряват над половината от трудовата

заетост в реалния сектор на икономиката [10]. Както се вижда от представените данни, българският малък бизнес има свое значимо място и нарастваща роля в българската икономика, които трябва да се запазят и в бъдеще в новите условия. Именно това налага необходимостта от поставяне на силен акцент върху неговата конкурентоспособност и извежда на преден план проблема за възможните управленски подходи и стратегии най-общо, в частност на подходите и стратегиите, интегриращи и концентриращи усилията на фирмите при решаването на важни производствени, иновативни, пазарни и други проблеми. В този смисъл функционирането на клъстерни формации, както показва опитът на редица страни, допринася съществено за решаването на икономическите задачи. При разглеждането на ролята и значението на клъстерните структури е необходимо да се отчита техният принос и в решаването на такива важни проблеми, като ефективното използване на ресурсите, разширяването на възможностите за финансиране на дейността, включително и чрез привличане на преки чуждестранни инвестиции, нарастване на пазарните възможности на предприятията, повишаването на професионалните умения и подобряване на мениджмънта. В научната литература се обръща внимание и на факта, че ползата от клъстерите обхваща и реализирането на икономия от мащаба [3].

Според М. Портър клъстерите предлагат нова насока на мисленето и икономическото развитие, нови роли за бизнеса, правителството и институциите и нови пътища за структуриране на отношенията между бизнеса и правителството и бизнеса и институциите [5]. В такава посока е необходимо да се мисли и в нашата страна по отношение на създаването на клъстерни формации. Стопанската практика и развитието на икономическите отношения, особено

* Необходимо е да отбележим, че не съществува съпоставимост на данните у нас с тези в Европейския съюз, поради което трудно може да се направи точно сравнение за величината на производителността на труда. Eurostat отчита почасовата производителност на труда за всички категории предприятия общо. И въпреки това трябва да се отчита, че в Европейския съюз за периода 1995-2003 г. производителността на труда е нараствала годишно с 3%.

процесите на глобализация на икономиката, подсказват необходимостта от изграждане на клъстери в различни сфери на икономиката. Така например един от първите идентифицирани клъстери у нас – клъстер „Места“ в гр. Разлог, е сформирани за удовлетворяване на необходимостта от реализиране в срок на голяма поръчка за изработване на мебели, направена от холандски предприемач. Създаването на този регионален клъстер е иницирано от Бизнес центъра в града. На национално равнище Съветът за икономически растеж през 2004 г. взе решение за изграждане на четири пилотни клъстера в различни сектори на икономиката – клъстер „Девня“ – за развитие на химическата промишленост, клъстер „Русе“ – за шивашката промишленост, клъстер „Марица-Изток“ – за енергетиката и клъстер „ИТ“ (Информационни технологии). Въпреки че въпросът за намесата на държавата при изграждането на тези клъстери бе доста дискутиран и независимо от това, че клъстерните формации се създават главно по инициатива на бизнеса въз основа на неговите потребности, поради което не подлежат на държавно регулиране, считаме, че тя има определена роля в процеса на формирането на клъстери. Тази роля се състои в това да подпомага и да създава условия за прилагането на клъстерния подход в българската икономика, особено в сектора на малките и средните предприятия, като фактор за развитието на иновациите и повишаване на конкурентоспособността. Според нас клъстерите трябва да бъдат обект на национална политика, особено за важни сектори на националната икономика и едновременно с това да се създават необходимите условия за подкрепа на регионалните производствени и изследователски клъстери.

Това е наложително поради фактът, че у нас все още трудно си пробива път клъстерният модел на развитие.

Причините за това са различни, но като по-съществени могат да се открият следните:

✓ За същността на клъстерите, начина на функционирането и ефекта от дейността им у нас се знае все още твърде малко. Необходимо е да се има предвид, че увеличаването на знанието и разбирането за това какво представлява клъстерната концепция има важно значение за бизнеса [2]. Особено важни въпроси според нас са тези за принципите на изграждането им, организацията и управлението им, икономическите отношения, в които встъпват предприятията, които са част от клъстера, техните задачи, компетенции, роля, връзките и зависимостите между тях.

✓ Все още фирмената култура на българските предприемачи е недостатъчна и не се разбира значението на клъстерния подход, поради това, че те виждат във всяка фирма от съответния бранш само конкурент на пазара, но не и партньор, обединяването с който би им предоставило възможност да въведат иновации, да повишават производителността и да се конкурират със силните компании на българските и международните пазари.

✓ Липсва достатъчна информираност за сродни фирми, с които може да се интегрират усилията, поради което е затруднено осъществяването на връзки между предприемачите.

✓ Съществува инертност, решаване на проблемите на бизнеса по старому без отчитане на най-новите условия и потребности.

ИЗВОДИ

Изграждането на клъстерни формации е важна предпоставка за създаването на иновативен, високопроизводителен и конкурентоспособен малък и среден бизнес и за устойчиво регионално и национално развитие. Необходимо е да се създават условия за прилагането на

клъстерния подход у нас с цел формиране на клъстери в най-важните икономически сектори, създаване на ясна визия за развитието им и приемане на национална и регионални програми за привличане на преки чуждестранни инвестиции в тях на базата на формирането на транснационални клъстерни образувания.

Проучването на клъстерния модел и добрите световни и европейски практики и популяризирането им сред българските предприемачи по подходящ начин има решаващо значение. В това отношение е

важна ролята на организираното по специални програми обучение от научните институти и университетите, както и на браншовите организации, асоциации и други неправителствени организации.

За идентифициране и разширяване дейността на клъстерите и за повишаване им ефективност и коопериране е необходимо да се направи карта на клъстерите в България, отразяваща тяхната локализация, производствена и пазарна характеристика.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] **Brockner J., D. Dohse, R., Sottwedel**, Innovation Clusters and Interregional Competition, New York, 2003
- [2] **Hall, D., G. Richards**, Tourism and Sustainable Community Development, Routledge, London, 2003, 314 p.
- [3] **Pender, L., R. Sharpley**, The Management of Tourism, SAGE Publications, 2005, 384 p.
- [4] **Porter, M.**, Clusters and the New Economics of Competition, Harvard Business Review, 1998
- [5] **Porter, M.**, On Competition, Harvard Business School Publishing, Boston, 1998, 483 p.
- [6] **Porter, M.**, Location, Competition and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy, Economic Development Quarterly, 14, no. 1, 2000, p. 15-34
- [7] **Rosenfeld, St.**, Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development, European Planning Studies, Vol. 5, № 1, 1997
- [8] **Тодоров, К.** Основи на дребния бизнес, (под ред. на К. Тодоров), изд. „Тракия-М“, С., 2000, 349 с.
- [9] **Иновации. БГ.**, изд. Фондация „Приложни изследвания и комуникации“, С., 2005, 99 с.
- [10] Малките и средните предприятия в България, Доклад на Агенцията за малки и средни предприятия, С., 2004, 148 с.
- [11] www.isc.hbs.edu/econ_clusters.htm